

УДК 272(430)-475-523.6:025.171]:037.54(477-25)НБУВ

*Олександр Святославович Охріменко,
кандидат історичних наук,
асистент кафедри
історії стародавнього світу та середніх віків
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
e-mail: alexoh@ukr.net*

**ЗБІРКА ПРОПОВІДЕЙ XV ст.
ІЗ НЮРНБЕРЗЬКОГО МОНАСТИРЯ СВЯТОГО ЕГІДІЯ:
АВТОР, ПИСЕЦЬ ТА ЧИТАЧ**

Розглядається кодекс т. зв. «Повчань святих отців» зі збірки Інституту рукопису НБУВ з позиції взаємодії автора, писця та читача. Встановлено, що автором латиномовної збірки проповідей слід вважати абата Нюрнберзького монастиря Святого Егідія Генріха Гульпенського (1429–1435), який склав їх у різний час. Переписувач рукопису в цьому ж монастирі кодифікував тексти до 1472 р., створивши власну систему для користування книгою за допомогою ініціалів, рубрик. Виділено трьох умовних читачів, що залишили помітки на полях рукопису.

Ключові слова: проповідь, Генріх Гульпенський, Нюрнберг, монастир Святого Егідія, кодекс, пізнє середньовіччя, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, Інститут рукопису.

Серед значної колекції рукописних пам'яток, що зберігаються в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, середньовічні латиномовні кодекси залишаються маловивченими. Зокрема, так звані «Повчання святих отців» початку XV ст. із монастиря Святого Егідія в Нюрнберзі, Німеччина, досі не стали предметом окремого дослідження [1]. Євген Чернухін у своїй статті 1994 р. подає загальну інформацію про книгу [2, с. 180]. Важливою є нотатка щодо цього рукопису Павла Попова у звіті про своє відрядження в травні 1931 р. до Житомира, опублікованому Сергієм Міщуком у 2007 р. [3, с. 289]. Однак інших проблем, аніж кодикологічний чи палеографічний опис цієї пам'ятки, дослідники перед собою не ставили. Водночас Павло Попов та Євген Чернухін по-різному встановлюють датування за записом на сторінках кодексу [1, арк. 4]: 1417 [3, с. 289] та 1412 рр. [2, с. 180]. Оскільки книга написана на папері, Є. Чернухін подає дати філіграней за Бріке: 1507–1510 рр. датується філігрань «три гори» (№ 11661), що присутня наскрізно в кодексі, за винятком форзаца, де філігрань «два шари на стрілі»

© О. С. Охріменко, 2018

(№ 72 за Бріке, Opuscula IV) датована 1454 р. [2, с. 180]. Манускрипт т. зв. «Повчань святих отців» потрапив до нинішнього місця зберігання з Волинського музею [2, с. 180]. Історія його «подорожі» з Німеччини до українських теренів залишається невивченою і потребує окремого комплексного дослідження разом з іншими пам'ятками західноєвропейського походження, що опинилися на Волині.

Рукописні пам'ятки середньовіччя є цінними джерелами, зокрема через унікальність кожного екземпляра. На основі цих рідкісних пам'яток можуть вивчатися питання сучасної соціальної історії та історії ментальності. Свою мету ми вбачаємо у висвітленні історії читання «Повчання святих отців»: писця та читача кодексу, що відкриє подальші шляхи до студювання як процесів виготовлення середньовічних рукописів, так і їхнього побутування, рівня освіченості населення тощо. Для проведення нашого дослідження першочергово слід уточнити датування кодексу, встановити його назву та, за можливості, автора. Палеографічні особливості допоможуть прослідкувати процес написання, а додані записи – дати уявлення про читачів манускрипту та його побутування.

Напис про приналежність книги до монастиря Святого Егідія в Нюрнберзі ми знаходимо на арк. 4 «Повчання святих отців» [1]. Латинськомовний текст, написаний насиченим чорним атраментом, вказує: «Istu[m] lib[er] legavit mo[na]strio scti egidii in nure[n]berg dns henrico stampatus / doctor sacre theologie Anno dni .1472. .3. 2m[ane]» – «Цю книгу залишив монастирю Святого Егідія у Нюрнберзі пан Генріх відписав доктор святої теології року божого 1472, [березня], 2 [дня], вранці». Різничитання в Є. Чернухіна та П. Попова дати 1472 р. як 1412 та 1417 роки, схоже, пов'язане зі сприйняттям другим із них середньовічного написання цифри 2 як 7, що виправив Євген Чернухін, не взявши до уваги того, що Павло Попов, будучи все ж фахівцем із кириличної палеографії, неправильно сприйняв латинський знак цифри 7. Хоча, можливо, помилка була допущена раніше іншою особою і просто повторена П. Поповим при огляді рукописів. Однак «транскрипція» дати «1417», зроблена олівцем нижче оригінального тексту на арк. 4 рукопису, й далі може спантеличити читачів та дослідників. Власницький напис щодо приналежності книги монастиреві Святого Егідія ми зустрічаємо ще двічі в рукопису: посередині, на арк. 201, та після тексту, на арк. 286 зв. Основну частину кодексу написано на папері з філігранню «три гори», як вже зазначалося, однак філігрань Бріке № 11661 1507–1510 рр., на чому зауважив Є. Чернухін, є лише подібною і не відповідає за розмірами та розташуванням й відстанями ліній понтюзо наявній. Більш доречним, на нашу думку, є звернення до альбому філіграней Пікарда, де під № 150120, 150121, 150122 та іншими є більш схожі

зразки, що датуються 1432–1449 рр. і походять із німецьких міст [4]. Тобто датою завершення створення кодексу слід вважати 1472 р., про що свідчить запис у книзі та що підтверджує дослідження паперу.

За змістом т. зв. «Повчання святих отців» є проповідями за святими від грудня до травня, названими в самому кодексі «*Sermones de sanctis tempore hiemalis*» як на верхній кришці оправки, так і на початку тексту. Тому пропонуємо називати цей кодекс «Проповідями за святими зимової частини року» або вживати латиномовну назву як загальноприйняту, таку, що є найпоширенішою в історіографії для подібного роду книг. До кодексу записано 232 проповіді на 26 днів святих – від святого Андрія (30 листопада) до свята Божого Тіла, що відзначається на шістдесятій день після Великодня, у травні–червні.

Монастир Святого Егідія в Нюрнберзі був заснований шотландцями у XII ст., за правління імператора Конрада III (правив у 1138–1152 рр.). За розпорядженням ради міста в 1418 р. туди прийшли бенедиктинці з першим настоятелем Георгом Мурінгером. Він був абатом у 1418–1429, 1435–1458 та 1459–1465 рр., віддавши свою посаду на знак шани в 1429–1435 рр. доктору теології Генріху Гульпенському [5, р. 140]. Останнього ми вважаємо автором текстів рукопису «Проповідей», що засвідчує напис у самому кодексі.

На превеликий жаль, свідчень про життя й діяльність Генріха Гульпенського (*Henricus de Gulpen* або *Guelpen*, *Heinrich von Gulpen*) обмаль. Містечко Гульпен знаходиться на території сьогоденних Нідерландів. У списках випускників та викладачів Гейдельберзького університету Рупрехта-Карла від 1409 р. зазначено факт отримання ним ступеня доктора мистецтв (теології) [6, р. 304]. Коротку біографічну довідку вмістив Йоганн Тритемій у своєму «*Catalogus Scriptorum*» 1531 р.; в ній наголошено на його вченості та високій ерудованості. Брав участь особисто в XVI Вселенському соборі в місті Констанці (1414–1418 рр.) та як доктор і абат – у наступному, XVII Базельсько-Ферраро-Флорентійському Вселенському соборі (1431–1449 рр.). Як зазначено Йоганном Тритемієм, Генріх Гульпенський є автором семи праць, серед яких – «Про каяття» («*De Poenitentia*»), «Про освячення» («*De Consecratione*»), «Про Страсті Христові» («*De Passione Domini*») [7, f. 138a–138b] та ін. Помер відомий теолог 22 серпня 1435 р. [8, s. 517].

«Проповіді» Генріха Гульпенського, що зберігаються в Інституті рукопису НБУВ, є унікальною пам'яткою, адже інших збережених праць майже немає, навіть тих, що названі Йоганном Тритемієм. Ми виявили лише одну: в Баварській державній бібліотеці (Мюнхен) під сигнатурою «*Clm 14174*» міститься ряд документів, серед яких – праця цього теолога «Про вибори» («*De Electione*») [9]. Сподіваємося, що київський манускрипт

праці Генріха Гульпенського сприятиме розширенню відомостей про його діяльність. Як бачимо навіть з короткого огляду свідчень його біографії, сучасники вважали німецького вченого видатним діячем та науковцем свого часу.

Стиль викладу тексту «Проповідей» свідчить про особливий характер використання книги і, відповідно до цього, – незвичне оформлення кодексу. Написана для виголошування публічно, вона була у використанні обмеженого кола осіб, унікальність тексту підкреслена оправою з білої шкіри, кованими елементами, позолоченим обрізом та двома застібками.

Створення такого кодексу вимагало залучення певного кола осіб, яке ми зараз об'єднуємо словом «писець». Украй рідко всі етапи копіювання тексту та створення кодексу здійснювались однією людиною. В нашому примірнику «Проповідей» ідеться про кодифікацію попередніх проповідей, написаних Генріхом Гульпенським, можливо, у різний час. Серед 232-х проповідей манускрипту 17 мають поділи на частини у вигляді числових позначок на маргіналіях, написаних тим само атраментом, що й основний текст. Для полегшення розуміння тексту подібний поділ на частини буде здійснений згодом й іншими «читачами», про що йтиметься нижче. Ці 17 проповідей, вважаємо, мали поділ до часу копіювання, оскільки писець виводить числа каліграфічно, точно, однаково, співвідносно із розміром літер тексту, на відміну від наступних «розміток» насиченим чорним чи червоним атраментом. Оскільки це окремі проповіді окремих свят, ми не можемо простежити закономірностей обрання певних текстів саме цією людиною, вважаємо, що він копіював ці позначки з оригіналу. Водночас, кодекс нараховує три вільні аркуші наприкінці, один з яких має повну розмітку в два стовпці по 50 рядків (арк. 387). При копіюванні з готового кодексу таких «неточностей» писця не спостерігається.

Створення примірника кодексу «Проповідей» відбувалося в декілька етапів: (1) розрізані та зігнуті аркуші, об'єднані в 32 зшитки по 6 біфоліо, проклеювалися «сліпо» лише зі звороту аркуша (про що свідчить вільний арк. 387); (2) потім прописувався основний текст із залишеним на початку кожної з проповідей порожнім місцем для ініціала у вигляді квадрата на чотири рядки звичайного тексту у висоту, за винятком, коли ініціалом є літера «I», що виносилася в маргіналії; майбутні ініціали та рубрики прописувалися відразу дрібним шрифтом на місці ініціала чи на зовнішньому краї аркуша (це добре помітно, наприклад, на арк. 182 зв. чи 278 зв. та в інших місцях); копіювалися всі додаткові елементи розмітки, що не належали до первісного тексту (поділ на частини тексту чи маргіналії, якщо вони стосувалися тексту); (3) прописування рубрик на початку кожної з проповідей; (4) створення ініціалів. Третій та четвертий етапи відбувалися саме

в такому порядку: ми маємо на арк. 253 зв. випадок, коли «рубрика» по-особливому написана синім кольором, – таким самим, що й ініціал поруч (почерк дещо відмінний від іншої 231-ї рубрики, написаної червоним).

Основний текст виконано однією рукою. Виконання такого значного об'єму написання тексту при розмірі сторінки 412 на 290 мм укладалося приблизно в рік роботи однієї людини. Інші збережені кодекси зі скрипторію монастиря Святого Егідія засвідчують, що переписування тексту виконувалося однією людиною. Наприклад, копіювання «Граду Божого» святого Августина та інших творів у кодексі на папері обсягом 419 аркушів приблизно такого ж розміру, що й «Повчання», зайняло більше року у брата Бартоломея де Свешіш Холя (період 1461–1462 рр.) [10, s. 78]. Той самий писець трудився над працею Псевдо-Гайма з Голберштадту на 99 пергаментних аркушах від 23 квітня до 27 липня 1446 р. [10, s. 299].

За відсутності нумерації сторінок писці «Повчань» упорядковували текст для читача по-іншому. Ініціали кожної з 232-х проповідей кодексу утворюють систему. Перший ініціал, що відповідав початковій проповіді на певне із 26-ти свят рукопису, був «пазлом» із двох кольорів – переважно червоного і синього, а потім синього та червоного ініціалів, що чергувалися. Це рішення поділу та чергування ініціалів прийшло до писця не відразу: на Святого Миколая «пазлом» складено другу проповідь із жовтого (золотого) та червоного, а не першу (арк. 14 зв.). Очевидно, «пропущений» ініціал першої проповіді на Воскресіння Христове залишений просто синім (арк. 303 зв.). У всіх інших випадках ініціал першої проповіді має поєднання кількох кольорів. І поруч із такою закономірністю писцю особливо вдалося виділити чотири свята: Іоанна Євангеліста (золотий з червоним, арк. 90 зв.), Стрітіння (золотий з червоним, арк. 167), кафедральне Свято Святого Петра (золотий із синім, арк. 183 зв.), Матвія Євангеліста (золотий, червоний, зелений та синій, арк. 192 зв.).

Як бачимо, писці монастиря Святого Егідія створили кодекс, зручний для читання: текст розбитий у два стовпці на аркуші великого формату; система ініціалів для розрізнення свят та проповідей; виділення в кількох випадках частин проповідей (розподіл на розділи) тощо. Інтролігатори додали ще дві закладки у вигляді шнурів (обидва збереглися в книзі, один втрачений частково).

Оформлення початкового аркуша тексту перетворило кодекс «Проповідей» на виняткову пам'ятку рукописного мистецтва пізнього середньовіччя. Історизований ініціал із центральним зображенням чоловіка в рожевих шатах і зеленою тунікою, що сидить, гортаючи книгу, поруч столу для читання, взятий у рамку 58 на 68 мм, що займає 12 рядків тексту рукопису. Основне тло мініатюри – золотий аркуш, загальною 50 на 60 мм,

по краях біля рамки притиснутий попарними крапками, в місцях поєднання із кольоровим центром – рядом дрібних «трилисників», кожен – 3,5 мм заввишки. Цей кольоровий центр має вигляд літери U голубого кольору. Основна лінія історизованого ініціала виконана візерунком різних відтінків синього, а верхівка «прикріплена» завитком до «гілки». Створюється враження, ніби людина сидить у «колісці» літери U. Таке складне поєднання ліній може бути поясненням, чому Євген Чернухін сплутав цей ініціал з літерою A [2, с. 180]. Внутрішня маргіналія сторінки оформлена у вигляді мініатюри з ліній-гілок, листя та квітів, виконаних зеленими, синіми, червоними кольорами, подекуди з крапками та овалами із золота, які притиснуто «квіткою» із шістьма пелюстками та продовгуватими «листочками», близько 6 мм кожен елемент. У нижній частині аркуша по центру – зображення схожого на зяблика із рожевою грудкою птаха, що співає (спів передано маленькими червоними лініями, що «вилітають» із дзьоба) на гілці.

Використання золота та прикметного рожевого кольору одягу чоловіка з мініатюри «Повчань» робить можливим порівняння цього зображення з іншими кодексами, створеними в Нюрнберзі в 1470-х роках. Наприклад, «Kodex Schürstab» із Нюрнберга, створений близько 1472 р., містить 54 мініатюри [11]. Рожева рамка мініатюр, рожевий одяг у чоловіків, розписане відтінками синього тло, подібно до основи літери U «Проповідей», використання золота в оформленні центральної мініатюри, флористичні мотиви, «метафора» пташок поруч з об'єктом зображення, натуралістичність (реалістичність) у зображенні людей – все це зближує стиль оформлення двох кодексів.

Збережена в дуже гарному стані, без значних пошкоджень книжкового блоку збірка «Проповідей» не містить значних записів на маргіналіях, а наявні нотатки виконані обережно, каліграфічно, тому «вивчення» читачів цього рукопису є проблемним. Слід ще раз зазначити специфічний жанр тексту, адже цей кодекс не призначався для особистого користування, тому там відсутні явні ознаки активного користування власниками, численні дописи чи коментарі. Рукопис, скоріше, слугував зразком чи своєрідною «читанкою», за допомогою якої виголошувалися проповіді.

Спосіб використання книги, узагальнений образ читача цього рукопису ми можемо простежити за допомогою мініатюри самого рукопису, а також через зображення святого Бенедикта та абатів монастиря Святого Егідія, виконані в Нюрнберзі приблизно в той самий час, що й рукопис.

Повернімося до основного сюжету мініатюри «Повчань». Оскільки немає жодних елементів, що пов'язували б зображеного чоловіка з будь-яким святым, можемо стверджувати, що на ній – автор «Проповідей»

Генріх Гульпенський. Розкрита перед ним книга – це, припускаємо, книга проповідей. Вона так само великоформатна та має дві застібки, як, можливо, й інші книги, опрацювані в Нюрнберзі.

Важливо звернутися й до інших візуальних джерел для підтвердження нашої здогадки про зображення автора «Проповідей» Генріха Гульпенського на мініатюрі. На початку XVI ст. настоятель монастиря Святого Егідія Вольфганг Суммер (абат у 1502–1520 рр.) вирішив створити нове оздоблення вікна церкви Святого Петра цього монастиря у вигляді портретів попередніх настоятелів, серед яких був і Генріх Гульпенський. Замальовки для вітража створював Ганс фон Кульмбах у 1511 р., а виготовлявся він у майстерні Вайта Гірсфогеля. На жаль, збережено лише частину вітража – зображення абата Георга Мурінгера та кілька скетчів інших абатів: портрети Йоганна Ротенекера (1477–1504 рр.), його попередника Йоганна Сезлера (1473–1477 рр.) та невідомої особи [5, р. 138–141]. Особливий жест, який поєднує всі чотири портрети абатів, це гортання книги, що лежить перед ними, як і у випадку з мініатюрою із «Проповідей». Більше того, книга, що її тримає Георг Мурінгер на вітражі, має позолочений обріз, як і збережений екземпляр книги Генріха Гульпенського.

Проповідь, яку читає наставник, можемо побачити й на інших візуальних джерелах приблизно того ж часу. На замовлення іншого настоятеля монастиря Святого Егідія – Йоганна Ротенекера було створено ряд вітражів за «Житієм святого Бенедикта», замальовки для яких створював Альбрехт Дюрер. Робота відомого художника близько 1496 р. «Повчання святого Бенедикта» зображує названого святого перед монахами «ніби при проповіді священика» (як написано на звороті малюнка) [5, р. 95–96]. Тут ми бачимо, що книга використовується як «підкажчик» до проповіді.

Якщо звернутися до інших вітражів майстерні Вайта Гірсфогеля за замальовками Дюрера чи фон Кульмбаха, то можемо побачити й опрацювану книгу. Так, святий Августин на роботі фон Кульмбаха [5, р. 135–136] тримає так само оформлений кодекс, як і «Проповіді». Однак вивчення оригінальної опрацювання часу створення, як і кодикологічні особливості рукопису «Проповідей», потребують окремого дослідження. Зокрема, відзначимо, що форзацами послуговували дві грамоти, надані цьому монастиреві.

Специфіка використання книги зумовила характер маргіналій на берегах книги. Із 232-х проповідей, вміщених до манускрипту, 113 мають ознаки певного додаткового опрацювання. Тобто щонайменше половина текстів активно використовувалася після часу переписування в 1472 р. Ми розділили ці ознаки на три типи. Перший – «розмітка» всього тексту проповіді: знакові, числові та літерні позначки частин, інколи з текстовими рубриками. Другий – до певних частин тексту додані схеми у вигляді

«дерева». Третій – маргінальні позначки, що виділяють окремі частини тексту: словами «Nota», «Exm» тощо чи дужками, лініями і подібними знаками. Слід також відзначити манікулу, що досить необережно і невпевнено вказує на частину тексту проповіді (арк. 256 зв.).

Загалом за доданими маргіналіями можна умовно, не враховуючи самого писця, виділити трьох читачів, – зокрема за атраментом, яким виконані позначки на полях рукопису, та особливостями почерку. Перший читач виконав корективи тексту насиченим чорним кольором; другий – додав помітки й маргінальний текст червоним; третій – світло-коричневим з ледь червонуватим відтінком.

Умовний перший читач був одним з перших, хто перечитав текст. Саме йому належать написи про приналежність книги до монастиря Святого Егідія на арк. 4, 201 та 286 зв. Нова книга мала позолочений корінець, і фарба взялася до пальця читача, досить чіткий відбиток якого залишився на арк. 235. Дійсно, тексти, написані на аркушах, що знаходяться поруч із цим аркушем, містять маргінальні позначки насиченим чорним кольором: сьома, восьма, дванадцята та тринадцята проповіді на Благовіщення. Іншими важливими проповідями для цього читача були проповіді на честь святої Кунегунди (арк. 212–214) та перша проповідь на свято Тіла Христового (арк. 366 зв.), де він поділив текст на частини.

Інший читач, умовно другий, додав свої помітки червоним. Це були схеми у вигляді дерева, що використовувалися для полегшення розуміння і виголошення проповідей. До 85-ти проповідей були додані поділи на «параграфи» та частини за допомогою знаків, подібних до «¶» та чисел, інколи крапок та літер, зокрема такі схеми є в 14-ти проповідях. Ці знаки були «вписані» між словами, писець не залишав для них спеціального місця, що свідчить про додавання такої розмітки пізніше.

Нарешті, третій читач додав схеми до п'яти проповідей та «розмітку» у вигляді «параграфів» і частин до 25-ти проповідей світло-коричневим атраментом. Він читав збірку після людини, яка зробила розмітку червоним: на арк. 357 зв. та 359 зв. написане червоним слово «foto» на маргіналії, поруч тексту, взяте в рамку світло-коричневого атраменту. В шостій проповіді на честь святого Петра і водночас кафедрального святого монастиря Святого Егідія цей читач вирішив «скоротити» проповідь, просто додавши позначку та інше завершення тексту на маргіналіях (арк. 190–190 зв.).

Кілька слів для цього читача (чи іншого / інших – важко встановити через несистемність поміток) були незрозумілими через специфіку скорочень: на арк. 177 зв. скорочення в тексті «ma» з відповідним знаком над текстом у маргіналії дописано «matetia»; на арк. 190 так само «animalia» тощо. На арк. 218 зв. глосую внесено переклад слова німецькою мовою.

Вважаємо, що читачів цього рукопису могло бути й більше, однак важливість цієї книги обмежувала можливість внести свої дописи чи коментарі. Ми прослідкували тільки ті дописи, які утворюють певну систему; можна також відстежити значення таких дописів для читача і функціонування кодексу. До того ж, коло слухачів, людей, які були обізнані з ідеями цих проповідей, було доволі значним.

Показовою може бути історія читачів подальших епох, коли «Проповіді» втратили своє первісне призначення. Ми знаходимо чотири паперові закладки: (1) та (2) «обривки» близько 10 на 5 мм білого тонкого паперу; (3) з ранньомодерним біглим письмом латиницею (66 на 26 мм) між арк. 50 та 51 (закладено першу проповідь на Різдво); (4) з уривком (25 на 65 мм) латиномовного друкованого тексту (можливо, уривок зі збірки римського права чи коментарів до нього). Вірогідно, більш детальний аналіз дасть змогу встановити історію кодексу та його шлях до київської збірки. Іншим можливим способом дослідження історії читання може стати вивчення відбитків пальців та забрудненості сторінок, що дасть уявлення про коло читачів та те, які проповіді були найцікавішими. Однак методика такої роботи ще розробляється і є подеколи експериментальною.

Відмітимо те, що наприкінці XIX – на початку XX ст. кодекс, перебуваючи в Україні, втратив остаточно свій першочерговий зміст. Для досвідченого дослідника Павла Попова цей рукопис є «чудовим зразком для ілюстрації стану західноєвропейського письма й книги напередодні винаходу й поширення друкарства в Європі» [3, с. 289]. Подальше переосмислення побутування кодексу, його ролі в житті громади Нюрнберга та вивчення питань його виходу з обігу після закриття монастиря Святого Егдія під час Реформації, подальшого «життя», а також кола осіб, що взаємодіяли із цією книгою, становлять перспективу дослідження.

Отож, манускрипт із фонду 1, од. зб. 4783, Інституту рукопису НБУ імені В. І. Вернадського є «Проповідями» Генріха Гульпенського, переписаними в монастирі Святого Егдія в Нюрнберзі в 1472 р. Писець цього монастиря кодифікував наявні матеріали, звівши їх до єдиної книги. Мініатюра на початку, виконана в стилістиці часу, скоріше за все, зображує автора. Читачі, які використовували книгу, додали свої примітки, розмітку проповідей, активно використовували кодекс для служб чи навчання. Серед 232-х проповідей найбільш цікавою для читачів виявилася половина з них. Окремі свята «зимового півріччя» для писця та читача були більш важливими (Стрітіння, Святого Петра – соборне свято, Святої Кунегунди – місцевої святої, Тіла Христового). Специфіка книги зумовила високу збереженість екземпляра, що відкриває можливості для історії читання, кодикологічного й палеографічного аналізу тощо.

Список використаних джерел

1. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Ф. 1. Од. зб. 4783.
2. Чернухін С. К. Рукописна латинська книга в фондах Інституту рукопису // Рукописна та книжкова спадщина України. Київ, 1994. Вип. 2. С. 174–188.
3. Міщук С. М. П. М. Попов як бібліограф рукописів та стародруків Волині // Рукописна та книжкова спадщина України. Київ, 2007. Вип. 12. С. 277–309.
4. Wasserzeichenkartei Piccard [Електронний ресурс]. URL: <https://www.piccard-online.de/start.php>.
5. Butts B., Hendrix L. *Painting on light : drawings and stained glass in the age of Dürer and Holbein*. Los Angeles : J. Paul Getty Museum, 2000. 330 p.
6. Trithemius J. *Catalogus scriptorum ecclesiasticorum, sive, Illustrium virorum...* [Cologne] : [P. Quentell], 1531. [8], CLXXXIII f.
7. Weisert H. Die Rektoren und die Dekane der Ruperto Carola zu Heidelberg, 1386–1985 // *Semper Apertus Sechshundert Jahre Ruprecht-Karls-Universität Heidelberg 1386–1986*. Berlin : Springer, Heidelberg, 1985. S. 299–417.
8. Heinrich von Gulpen // Wendehorst A. *Das Bistum Würzburg 4 : Das Stiff Neumunster in Wurzburg*. Berlin, 1989. P. 515–518. (*Germania Sacra. Neue Folge* 26).
9. Bayerische Staatsbibliothek Munchen. Clm 14174 [Elektronische Ressource]. URL: <http://daten.digital-sammlungen.de/~db/0003/bsb00036009/images/>.
10. *Die Handschriften der Stadtbibliothek Nürnberg. Band 2. Die lateinischen mittelalterlichen Handschriften. Teil 1. Theologische Handschriften / Bearbeitet von Karin Schneider*. Nürnberg, 1967. 454 s.
11. Zentralbibliothek Zürich. Ms. C 54 [Elektronische Ressource]. URL: <https://www.e-codices.unifr.ch/de/list/one/zbz/C0054>.

References

1. Fund 1, Unit 4783. Institute of Manuscript of Vernadsky National Library of Ukraine. [In Latin].
2. Chernukhin, Ye. K. (1994). *Rukopysna latynska knyha v fondakh Instytutu rukopysu* [Latin manuscripts from the collection of the Institute of Manuscript]. In *Rukopysna ta knyzhkova spadshchyna Ukrainy* [Manuscript and book heritage of Ukraine], *Is. 2*, p. 174–188. Kyiv. [In Ukrainian].
3. Mishchuk, S. M. (2007). P. M. Popov yak bibliograf rukopysiv ta starodrukiv Volyni [P. M. Popov as a bibliographer of manuscripts and early printed books of Volyn]. In *Rukopysna ta knyzhkova spadshchyna Ukrainy* [Manuscript and book heritage of Ukraine], *Is. 12*, p. 277–309. Kyiv. [In Ukrainian].
4. Wasserzeichenkartei Piccard. URL: <https://www.piccard-online.de/start.php>. [In German].
5. Butts, B., Hendrix, L. (2000). *Painting on light: drawings and stained glass in the age of Dürer and Holbein*. Los Angeles: J. Paul Getty Museum. [In English].
6. Trithemius, J. (1531). *Catalogus scriptorum ecclesiasticorum, sive, Illustrium virorum...* [Cologne]: [P. Quentell]. [In Latin].

7. Weisert, H. (1985). Die Rektoren und die Dekane der Ruperto Carola zu Heidelberg, 1386–1985. In *Semper Apertus Sechshundert Jahre Ruprecht-Karls-Universität Heidelberg 1386–1986* (S. 299–417). Berlin: Springer, Heidelberg. [In German].

8. Heinrich von Gulpen. (1989). In A. Wendehorst, *Das Bistum Würzburg 4: Das Stift Neumunster in Würzburg* (S. 515–518). Germania Sacra. Neue Folge 26. Berlin. [In German].

9. Bayerische Stadtbibliothek Munchen. Clm 14174. URL: <http://daten.digitale-sammlungen.de/~db/0003/bsb00036009/images/>. [In Latin].

10. Schneider, K. (1967). *Die Handschriften der Stadtbibliothek Nürnberg. Band 2. Die lateinischen mittelalterlichen Handschriften. Teil 1. Theologische Handschriften*. Nürnberg. [In German].

11. Ms. C 54. Zentralbibliothek Zürich. URL: <https://www.e-codices.unifr.ch/de/list/one/zbz/C0054>. [In Latin].

Oleksandr Sviatoslavovych Okhrimenko,

Candidate of Historical Sciences,

Assistant of the Department of Ancient and Medieval History,

Taras Shevchenko National University of Kyiv

e-mail: alexoh@ukr.net

Book of sermons of the 15th century from the Monastery of St. Egidien: the author, a scribe, and a reader

The article is dedicated to so-called *Lections of Church Fathers* from the collection of the Institute of Manuscript of Vernadsky National Library of Ukraine (Fund 1, Unit 4783) from the point of the interactions of the author, a scribe, and a reader. We state that the author of the Latin book of sermons was Henry of Gulpen (Heinrich von Gulpen), the Abbot of St. Egidien Monastery of Nurnberg in 1429–1435, who compiled them in different time. He was a well-educated person, doctor of theology, took part in the Councils of Constance and of Basel. Nevertheless, almost all the works by Henry of Gulpen were lost, and this book of sermons may help bring attention back to the scholar's name. A scribe of the texts made codification of the texts in this monastery before 1472, having created the system of the book usage with initials and rubrics. We did not find a name of the scribe, but other manuscripts from the St. Egidien Monastery of the same period include several names. The manuscript consists of 232 sermons for 26 feasts from St. Andrew until Corpus Christi. The first sermon of the feast starts with the puzzled initial, which combines several colors. Each next initial is either red or blue. Historical initial of the first folium shows a scribe or a reader of the codex. We suppose this is a "portrait" of the author of the sermons – Henry of Gulpen, whose portrait was on the stained glass of the St. Egidien Monastery of Nurnberg and was done in the same style as others miniatures from Nurnberg of the 1470s. We distinguish three readers, who made systematic marginal notes in the codex. The first one was a reviser of the text and made most important corrections of the text and the owner inscriptions. The second one did the marks with red, the third – with light brown. The readers also made

formatting of the sermons, introduced new rubrics, schemes, number and sign marks, etc. The article also has examples of marginal notes of other readers, but they are not regular.

Key words: sermon, Henry of Gulpen, Nurnberg, Monastery of St. Egidien, codex, late Middle Ages, Vernadsky National Library of Ukraine, Institute of Manuscript.

Александр Святославович Охрименко,

кандидат исторических наук,

ассистент кафедры истории древнего мира и средних веков

Киевского национального университета имени Тараса Шевченко

e-mail: alexoh@ukr.net

Сборник проповедей XV в. из нюрнбергского монастыря Святого Эгидия: автор, писец и читатель

Статья рассматривает кодекс т. н. «Поучений святых отцов» из коллекции Института рукописи Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского (ф. 1, ед. хр. 4783) с позиции взаимодействия автора, писца и читателя. Установлено, что автором латинского сборника проповедей следует считать аббата Нюрнбергского монастыря Святого Эгидия Генриха Гульпенского (1429–1435), который составил их в разное время. Высокообразованный, доктор теологии, он участвовал во Вселенских Соборах в Констанце и Базеле. Впрочем, почти все труды Генриха Гульпенского утрачены, и этот сборник проповедей может послужить активизации внимания к имени ученого. Писец рукописи в этом же монастыре кодифицировал тексты до 1472 года, создав собственную систему пользования книгой с помощью инициалов, рубрик. Имя писца не удалось установить, но другие рукописи из монастыря Святого Эгидия этого же времени называют ряд имен. Кодекс содержит 232 проповеди на 26 праздников – со дня Андрея до праздника Тела Господнего. Начальная проповедь имеет инициал-пазл, сочетающий несколько цветов. Следующие инициалы – красные или синие, поочередно. Историзированный инициал первого фолио изображает писца или читателя кодекса. Мы предполагаем, что это – изображение автора – Генриха Гульпенского, портрет которого был среди витражей монастыря Святого Эгидия и выполнен в стиле миниатюр из города Нюрнберг 1470-х годов. Выделены три условных читателя, которые оставили систематические пометки на полях рукописи. Первый сделал исправление текста и надписи о собственности. Второй делал примечания красным, третий – светло-коричневым. Читатели осуществляли разметку проповедей, вводили дополнительные рубрики, схемы, числовые или знаковые отметки и т. д. В статье также приведены примеры маргиналий других читателей, однако они не имеют постоянного характера.

Ключевые слова: проповедь, Генрих Гульпенский, Нюрнберг, монастырь Святого Эгидия, кодекс, позднее средневековье, Национальная библиотека Украины имени В. И. Вернадского, Институт рукописи.

*Статья подготовлена 29 березня 2018 року;
подана до друку 13 квітня 2018 року.*